

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ І

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

З ОБЛОГИ БЕЛЗА В 1352 Р.

Завзята оборона Белза в 1352 році, що простудила войовничий запал угорського війська й змусила кор[оля] Людовика до повороту, являється одним з найбільш виразистих епізодів боротьби XIV в. за Галичину і Волинь, завдяки докладному оповіданню про неї в Дубницькій хроніці* (див. в "Історії України-Руси", т. IV, с. 34—35). Недавно опублікована збірка грамот з архіву Естергазі в Зелізнім (нім. Eisenstadt)¹ приносить, в наданні кор[оля] Людовика з 28 грудня 1352 для одного з учасників сього походу, Новака сина Петра, маленький образок з сеї облоги Белза, який хоч не дає нічого нового против оповідання Дубницької хроніки, але як потвердження її оповідання, дане по гарячим слідам події і в такій авторитетній формі, має свій інтерес. Між ріжними заслугами й подвигами сього Новака король згадує: *Nec pretermittendum, cum nos pridem quoddam castellum Belz nominatum, in regno Rusie habitum, in quo quidam Lituani cum Ruthenis nostris infidelibus in contumeliam nostri culminis conuenerant, cum valido nostro exercitu obsedissemus, predictus Nouak, armis succinctus, ad fossatum predicti castelli (in quo fluuiorum cursus congrirans, ipsum castellum ambiebat) festinatis passibus properando, subiectis ipsius fossati insilit vndis et ad menia predicti castelli perueniens, actus militares, vt miles agilis, strennue dimicando peregit; sub quo castello nobis insuentibus letali uulnere exstitit sauciatus.*

Мова тут про ту гарячу атаку, коли угорське й польське військо, стоячи по горло в холодній воді (діялося в марті), що наповняла рови (з грамоти бачимо, що вода з Бугу була пущена в ті рови)*, пробувало здобути замок, але по великих утратах, масі убитих і ранених між поляками й уграми (сам Людовик ледве не пропав в битві), мусило відступити, і Людовик, задоволившись тим, що комендант Белза згодився зробити якісь реверанси йому для заховання гонору, залишив кампанію й подався назад. Повторю, згідність оповідання сеї грамоти служить інтересним потвердженням автентичності Дубницької хроніки — хоч ся остання сама говорить за себе своєю докладністю й багатством деталей.

¹ Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zamaljskoga arkiva, в Загребі, річник VII, вип. 3 (1905): Iz arkiva za Zeljeznom, ч. 12 (стор. 151).

щоб віднести його до категорії двоєженців (двоєженцями вважалися лише двічі одружені). З'ясувалося також, що в 1682 р. Діонісій розлучився з дружиною, яка ще раз вийшла заміж (див.: *Курганович С.В.* Діонисий Жабокрицкий, епископ Луцкий и Острожский. Историко-биографический очерк. — К., 1914. — С. 99–100, примітка 4; *Deruga A.* Piotr Wielki a unicy i unja Kościelna (1700–1711). — Wilno, 1936. — S. 18–35). Однак отримати хіротонію номінатові довго не вдавалося, оскільки саме одруження в миру стало серйозною перешкодою. Отримавши номінацію, Діонісій клопотався про висвячення перед київським митрополитом, гетьманом І.Мазепою, московським патріархом. У листуванні він уже підписувався як монах. Незважаючи на велику підтримку православного загалу, московський патріарх Адриан, а за ним і Константинопольська патріархія не змогли порушити церковних канонів і заборонили хіротонію. Без їхнього благословення у вересні 1696 р. Діонісій був висвячений у священники і отримав сан архимандрита. Але на кафедрі він продовжував залишатися єпископом-номінатом (*Курганович С.В.* Діонисий Жабокрицкий. — С. 104–125). На початку XVIII ст. його становище було вкрай важким: львівська єпархія перейшла до унії і спонукала до цього волинські владицтва. Не маючи виходу, Діонісій в обхід заборон прийняв хіротонію з рук Мармароського архієпископа Йосифа Стойка (кінець 1700 р.). На жаль, його становище після цього не покращилося: переслідували родичі Гулевичі, інтригували уніати, поширювалися різноманітні чутки. У результаті в 1702 р. єпископ перейшов до унії. Як видається, пояснювати причину переходу до унії Діонісія Жабокрицького лише неканонічністю його уряду, як це робив М.Грушевський, було б не зовсім справедливо. Сучасна історіографія розглядає питання в значно ширшому контексті.

Після визнання єпископа папою Климентом XI римська курія зініціювала так зв. “інформаційний процес”, у ході якого не було знайдено суттєвих аргументів проти єпископа. У грудні 1709 р. Діонісій Жабокрицький був заарештований російськими військами і депортований до Москви. У 1711 р. висланий на Соловки, але заслання не відбулося. Помер наприкінці 1711 р. у Москві.

с. 6 Подложное письмо Половца Смеры — йдеться про відому працю професора Київської духовної академії Івана Малишевського (1828–1897): *Мальшевский И.И.* Подложное письмо половца Ивана Смеры к великому князю Владимиру святому // Труды Киевской духовной академии. — К., 1876. — № 6. — С. 472–553; № 7. — С. 141–233. Іван Смера половець (псевдонім) — аріанин, який жив, очевидно, у другій половині XVI ст. Його лист був уперше опублікований латинською мовою 1678 р. в Амстердамі. І.Малишевський здійснив публікацію твору в перекладі і припустив, що автором фальсифікату був антиринітарій із Вітебська Андрій Колодинський.

Л.Т.

З облоги Белза в 1352 р.

Публікується за виданням: *Грушевський М.* З облоги Белза в 1352 р. // ЗНТШ. — Львів, 1906. — Т. LXXIII. — Кн. V. — С. 158–159.

Грамота, фрагмент з якої опублікував М.Грушевський, рідко використовується науковцями при дослідженні облоги Белза 1352 р. (див. напр.: *Коструба Т.* Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року. — Нью-Йорк; Торонто, 1989. — С. 72; *Świerzawski A.* Ziemia bełska. Zarys dziejów politycznych do roku 1462. — Częstochowa, 1990. — S. 67–69), хоча вона є важливим підтвердженням вірогідності Дубницької хроніки. Детальніше автор писав про ці події у: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К.; Львів, 1907. — Т. IV. — С. 37–38, 441–443.

с. 7 ...в Дубницькій хроніці... — опублікована: *Chronicon Dubnicense // Historiae Hungariae fontes domestici.* — Lipsiae, 1884. — Vol. 3.

...*(з грамоти бачимо, що вода з Бугу була пущена в ті рови)*... — в опублікованому фрагменті документа ріка Буг не згадується. Поблизу Белзького замку, навколо якого проходили описані події, протікає ріка Солокія, ліва притока Західного Бугу (див. карти Белза: *Чачковський Л. Княжий Белз // ЗНТШ. — Львів, 1937. — Т. 154. — С. 31; Бевз М. Студії архітектурно-містобудівного розвитку міста Белза XI–XX ст. // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. — Львів, 2002. — Ч. 12. — С. 30–67.*

Я.К.

Одна з українських колекцій

Публікується за виданням: *Грушевський М. Одна з українських колекцій // ЗНТШ. — Львів, 1906. — Т. LXXI. — Кн. III. — С. 158–160.*

с. 8 ...поляком Горжковським, яка потім десь таємничо зникла — йдеться про Гожовського Маріана (Gorzowski Marian) (1830–1911) — польського письменника, драматурга, колекціонера. Народився в Білій Церкві, навчався в Умані та Житомирі, вищу освіту здобув у Київському університеті. Подорожував по Західній Європі, вивчав давньогрецьке мистецтво в Атенах, теологію в Італії (Флоренція, Генуя, Рим). Планував прийняти чернечий постриг. Після повернення на Україну “застав доценту спалені свої збірки, які мав на зберіганні”. В 1872 р. переїхав на постійне проживання до Кракова. Від 1876 р. і до смерті Яна Матейка близький його товариш. Художник під впливом М.Гожовського написав кілька картин на українську історичну тематику, наприклад, “Вернигора” (1883), “Богдан Хмельницький із Тугай-Беєм під Львовом” (1885) та ін. Зібрав мистецьку спадщину Я.Матейка (243 одиниці). Рештки його збірки старожитностей українського походження, перевезені ним до Кракова, були розпорошені. Писав художні твори переважно на українську історичну тематику, автор коментарів до картин Я.Матейка, його біографії, неопублікованої праці “Ruthenea”. Детальніше див.: *Łempkowski E. Gorzowski Marian // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław; etc., 1959. — Т. VIII/2. — S. 335–336.*

...*Вол[одимир] Антонович в одній з ранніх своїх статей...* — Антонович В. Что об этом думать? Письмо к редактору из Киева (7 июля 1861) // Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. — СПб, 1861. — Июль. — С. 7–13.

Такого совісного вчинку, мабуть, не повстидався б і який-небудь фанаріот, що бушує по Болгарії... — слово походить від грецького кварталу Фанар у Стамбулі, в якому проживало вище православне духовництво та купецько-промислова верхівка грецької громади Туреччини; фанаріоти мали певні пільги, наприклад, займаючи високі посади у турецькій адміністрації. М.Грушевський “фанаріотами” у цьому випадку, мабуть, назвав загалом фанатичних прихильників турецького режиму в Болгарії.

...*(Основа, 1861, VII: Что об этом думать)* — йдеться про статтю: Антонович В. Что об этом думать? Письмо к редактору из Киева (7 июля 1861) // Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. — СПб, 1861. — Июль. — С. 7–13. У рецензії автор критикує українофобську позицію редакції польського часопису “Бібліотека Варшавська”, викладаючи свої думки щодо ненаукового підходу польських істориків і публіцистів в оцінці спільної історії українців і поляків. Згадкою про М.Гожовського В.Антонович лише ілюструє властиву польським збирачам українських старожитностей тенденцію під виглядом “наукового розроблення історії України” привласнювати історичні цінності українців.

с. 9 ...*(Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie, zestawil Jan Czubek, 1906)*... — йдеться про: *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie / Zestawił Jan Czubek. — Kraków, 1906.*

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916)</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедрі?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоттво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)